

Women, property and Islam. Palestinian experiences 1920-1990

Annelies Moors

Cambridge (Cambridge University Press) 1995

274 blz., f 47,10

Kort na verschijning lag het proefschrift van Annelies Moors *Women, property and Islam. Palestinian experiences 1920-1990* prominent in de etalages van Londense boekwinkels uitgestald. Een hele eer voor het vakgebied van de Nederlandse Midden-Oostenstudies dat veelal slechts in eigen land een beperkte kring genteresseerden weet te bereiken.

Moors' dissertatie komt deze internationale aandacht zeker toe. Haar onderzoek naar de toegang tot en controle over bezit van Palestijnse vrouwen is gebaseerd op een gedegen antropologisch onderzoek in 'het veld' en in de archieven. Het veldonderzoek verrichtte zij in de regio rond de stad Nablus op de bezette Westelijke Jordaanoever. Daar verzamelde zij de levensgeschiedenissen van vrouwen in steden, dorpen en vluchtelingenkampen. Moors concentreert zich op de veranderingen in de de verhouding van vrouwen tot bezit op het terrein van erfenissen, 'bruidegomsgeschenken' en betaalde arbeid. Om de historische ontwikkelingen rondom vrouwen en bezit te analyseren bestudeerde Moors de archieven van de zogeheten *shari'a*-rechtbanken, waar zij zich verdiepte in huwelijksaktes, scheidingspapieren en rechtbankverslagen.

In haar introductie schetst Moors hoe zij tot haar onderzoek kwam. In de literatuur over vrouwen in de Arabische wereld werd zelden verwezen naar het bezit van vrouwen, en als dit al gebeurde dan betrof het hun formele rechten op een deel van de erfenis. In de praktijk ervoer Moors echter hoe vooral oudere dorpsbewoonsters een zekere reserve toonden bij het opeisen van het hen toekomend erfdeel. Wel lieten zij vol trots hun bruidegomsgeschenken zien of verhaalden zij van de aankopen waaraan zij het geld hadden besteed, zoals land of vee. Jongere plattelandsvrouwen investeerden hun *mahr* veelal in hun echtgenoot of zijn huis, terwijl geschoolde vrouwen in de steden hun bruidegomsgeschenk vooral beschouwden als een onderdeel van hun cultuur, maar weinig interesse toonden in de materiële voordelen die dit bezit kon bieden. De gendergeladenheid van de relatie tussen vrouwen en bezit, alsmede de verschillende houdingen en strategieën die vrouwen ten aanzien van hun (potentiële) bezit aannamen, brachten Moors ertoe het gesitueerde karakter van bezit van vrouwen nader te bestuderen. In de door haar onderzochte regio bleek de controle over het bezit door vrouwen niet zo zeer afhankelijk van de aard van het bezit, als wel van de manier waarop het was verkregen: door erfenis, als bruidegomsgeschenk of aangeschaft met inkomsten uit betaalde arbeid.

In de Palestijnse bezette gebieden viel de familiewetgeving onder de Jordaanse jurisdictie.² De Jordaanse wetten op het terrein van familierecht zijn, zoals in vrijwel alle Arabische landen, genspireerd door de bepalingen van de islamitische

wetgeving, de *shari'a*.³ Op verschillende wijzen wordt daarin aan vrouwen toegang tot en controle over bezit toegekend. Zo kent de *shari'a* geen huwelijk in gemeenschap van goederen. In het huwelijkscontract wordt vastgelegd hoe groot de *mahr* is die de bruid ontvangt. Volgens de letter der wet is deze uitsluitend het eigendom van de bruid en kan zij deze besteden naar eigen goeddunken. Ook biedt de *shari'a* vrouwen het recht op een gedeelte van de erfenis bij het overlijden van hun echtgenoot of familieleden. De beginselen van de *shari'a* verschaffen vrouwen dus in theorie een zekere mate van sociaal-economische zekerheid.

Moors laat zien dat de opvattingen en handelingen van vrouwen ten aanzien van hun rechten op bezit niet altijd overeenstemmen met de bepalingen van de wetgeving. Ze toont aan dat de vrouwen die zij onderzoekt diverse perspectieven hanteren en verschillende strategieën aanwenden met betrekking tot het door hen verworven of te verwerven bezit. Moors richt zich daarbij niet zo zeer op de aard van het bezit, zoals dat in veel studies het geval is, maar op de posities van vrouwen en hoe deze hun toegang tot bezit beïnvloeden. Een belangrijk element van deze posities vormt de bepaling in de islamitische wetgeving dat vrouwen voor hun onderhoud zijn aangewezen op hun echtgenoten of op hun mannelijke familieleden.

Vanwege deze bepaling zien sommige vrouwen ervan af om hun rechtmatig deel van de erfenis op te eisen ten gunste van hun broers of zonen. Moors verhaalt bijvoorbeeld over de man van Imm Salim die stierf op het moment dat haar zonen allemaal volwassen waren, een eigen gezin hadden opgebouwd en een aantal van hen in het buitenland werkte. Toch eisten zij en haar dochters niet hun wettelijk deel op, omdat 'hun broers altijd goed voor hen waren geweest' (p. 24). Door hun aandeel over te laten aan hun mannelijke verwanten bevestigden en versterkten deze vrouwen de verwantschapsbanden en deden zij een emotioneel en moreel appèl op bestaande onderhoudsverplichtingen. Vrouwen blijken hun terughoudende attitude met betrekking tot hun rechten op een erfenis alleen te laten varen, wanneer zij geen onderhoud van verwanten hebben te verwachten. Dochters zonder broers en weduwen zonder zonen zijn eerder geneigd hun wettelijk deel op te eisen, omdat zij zich in een economisch zeer kwetsbare positie bevinden. Imm Abdulrahim en haar zuster ontvingen na de dood van hun vader niets van hun aandeel in zijn erfenis. Hun oom van vaderskant eiste in eerste instantie alles voor zichzelf op. Pas na twintig jaar durfden zij, door de omstandigheden gedwongen, hun wettelijk deel op te eisen.

Moors stelt dat in de Palestijnse samenleving verschuivingen hebben plaatsgevonden in de opvattingen over de vraag welke vrouwen door welke mannen onderhouden dienen te worden. Sociaal-economische veranderingen hebben de

Palestijnse plattelandsgemeenschap sinds de jaren vijftig afhankelijker gemaakt van inkomen uit arbeid (smigratie). Mannen zijn daarmee een grotere rol gaan spelen als kostwinners en bijgevolg zijn echtgenoten belangrijker 'voorzieners' van vrouwen geworden dan hun vaders of broers.

Deze grotere nadruk op huwelijksbanden en het verminderde belang van verwantschap is terug te vinden in de bruidegomsgeschenken. Voor de meeste Palestijnse vrouwen zijn huwelijksgeschenken bij uitstek de wijze waarop zij toegang tot bezit verkrijgen. In de Britse mandaatperiode bestond de *mahr* vooral uit geld of goud. Het toenemend belang van echtgenoten als kostwinner heeft ertoe geleid dat het directe deel van het bruidegomsgeschenk, dat aan de bruid wordt overhandigd bij ondertekening van het huwelijkscontract, in waarde is verminderd.⁴ Moors spreekt in dit verband van de 'één dinarhuwelijken'. Deze situatie is overigens niet uniek voor Palestijnse vrouwen; ook in Egypte bijvoorbeeld worden regelmatig huwelijken gesloten tegen het symbolische bedrag van 5 piaster (ongeveer 2½ cent). Veel vrouwen hebben tegenwoordig een grotere zeggenschap bij het zoeken naar een geschikte echtgenoot en zijn gaarne bereid in ruil daarvoor hun recht op een groot bruidegomsgeschenk 'in te leveren'.

Volgens Moors besteden mannen hun geld vooral aan het kopen van een woning in plaats van aan een bruidegomsgeschenk. Onroerend goed is echter volgens de conventies het bezit van mannen en niet van vrouwen, waarmee de afhankelijkheid van vrouwen als echtgenotes opnieuw wordt benadrukt. Uiteraard houdt de waardevermindering van de directe *mahr* ook verband met de verslechterende economische situatie voor veel families. Dit heeft ertoe geleid dat tegenwoordig niet alleen geld, maar ook huisraad kan worden opgenomen in het huwelijkscontract als onderdeel van de *mahr* die de bruid ontvangt.

Naast de verminderde waarde van de directe *mahr*, is er sprake van een verhoogde waarde van de uitgestelde *mahr*. In toenemende mate wordt in het huwelijkscontract vastgelegd dat de bruid bij scheiding of bij het overlijden van de bruidegom een groot bedrag ter compensatie te wachten staat. Dit betekent echter niet dat gescheiden of bestorven vrouwen meer toegang tot bezit hebben verworven. Net zoals bij erfenissen, zijn vrouwen ook in geval van scheiding terughoudend in het opeisen van hun wettelijk deel. Volgens Moors houdt dit verband met het feit dat steeds meer scheidingen worden uitgesproken met wederzijds goedkeuren. Dergelijke scheidingen worden vaak voltrokken op initiatief van vrouwen, maar daartoe moeten zij vaak hun rechten op de uitgestelde *mahr* opgeven. In het geval van verstoting door hun echtgenoot kunnen vrouwen wel hun uitgestelde bruidegomsgeschenk opeisen. De drempel daartoe is echter hoog, omdat zij de rechtbank moeten inschakelen. Bovendien is het in de praktijk moeilijk om het rechtmatig deel op te eisen van de ex-echtgenoot.

Op het eerste oog valt Moors' uiteenzetting over de toenemende deelname van vrouwen aan betaalde arbeid in het laatste deel van haar dissertatie enigszins uit de toon. Dit

onderdeel lijkt niet aan te sluiten bij de discussie over het bezit dat de *shari'a* vrouwen toekent en de praktische uitwerking daarvan. Bij nadere beschouwing blijkt dat de verhouding tussen wet en 'werkelijkheid' ertoe leidt dat de voor vrouwen gunstige bepalingen in de *shari'a* in de praktijk niet altijd hun beslag krijgen. Vrouwen krijgen daarom in veel gevallen niet het bezit dat hen rechtens toekomt en zien zich gedwongen naar andere middelen van bestaan te zoeken. Ondanks de beperkingen die vrouwen ervaren op de arbeidsmarkt door de culturele opvattingen dat mannen dienen te voorzien in het onderhoud van vrouwen, is er een groeiend aantal Palestijnse vrouwen dat betaalde arbeid verricht. Het gaat hierbij om arme analfabete vrouwen, vaak weduwen, die vanuit het platteland of de vluchtelingenkampen betaalde arbeid hebben gevonden in de stad of in Israël om hun huishouden en de opleiding van hun kinderen te financieren. Maar ook alleenstaande en soms getrouwde vrouwen uit welgestelde families mengen zich in het professionele leven. Het toenemend aantal vrouwen dat betaalde arbeid verricht geeft volgens Moors aan dat mannen steeds minder bereid zijn om vrouwelijke familieleden te onderhouden. Tevens wijst het erop dat vrouwen zich steeds vaker verzetten tegen hun afhankelijkheid van mannelijke verwanten.

In een helder betoog schetst Moors de historische ontwikkelingen van de relaties tussen vrouwen en bezit. Zij heeft in haar boek niet alleen interessant materiaal verzameld en dit op boeiende wijze geanalyseerd, zij heeft bovendien een zeer leesbaar boek geschreven, dat de keuzemogelijkheden en keuzen van Palestijnse vrouwen voor het voetlicht brengt. Haar boek vormt daarmee een zeer belangrijke bijdrage aan de bestudering van genderverhoudingen in het Midden-Oosten.

Inge Arends

Literatuur

Jansen, W. (1994). Symbolische omkering van huwelijksgeschenken in Algerije. In H. Driessen en H. de Jonge (Eds.), *In de ban van betekenis. Proeven van symbolische antropologie* (pp. 112-140). Nijmegen: SUN.

Noten

1. De Arabische term *mahr* wordt vaak ten onrechte vertaald als bruidsprijs of bruidsschat. De *mahr* is een geschenk van de bruidegom aan zijn bruid bij het huwelijk. Ik volg hier Jansens suggestie om het Arabische woord onvertaald te laten of te vertalen met het wat onelegante 'bruidegomsgeschenk' (1994).
2. Overige terreinen van het openbare leven werden vanaf 1967 bestuurd door het Israëliësch militair gezag. In verband met de Oslo-akkoorden tussen de PLO en Israël is een gedeelte van het bewind in een deel van de Westelijke Jordaanoever overgedragen aan de Palestijnse Nationale Autoriteit (PNA).
3. In tegenstelling tot andere delen van het recht, zoals het strafrecht, dat gebaseerd is op wetgeving in Europese landen (behalve in Saoedi-Arabië, Libië en Soedan). Het is nog onduidelijk welke gevolgen de gedeeltelijke overdracht van de Westelijke Jordaanoever aan de PNA zal hebben voor het familierecht. Diverse Palestijnse vrouwenorganisaties hebben gepleit voor een seculiere familiewetgeving.
4. Daarnaast is er het 'uitgestelde' deel van de *mahr* dat aan de vrouw wordt uitgekeerd bij scheiding of bij het overlijden van de echtgenoot.